

Amikor benéz a valóság az ablakon

Csunderlik Péterrel, Krekó Péterrel
és Tóta W. Árpáddal beszélget Herskovits Eszter

Herskovits Eszter *Azzal kezdeném, hogy amikor propagandáról és agymosásról beszélünk, akkor a kérdést elsősorban történelmi kontextusba kell helyezni, és nyilvánvalóan mindenkinek a goebbelsi, sztálini propaganda jut elsőként eszébe. Erre van egy nagyon-nagyon eklatáns példa, az 1932–33-as holodomor, az ukrán éhínség, amit a szovjet szervek szándékosan idéztek elő, és olyan jól sikerült ezzel kapcsolatban a sztálini propaganda, hogy egy Pulitzer-díjas újságíró, Walter Duembi írt egy cikket a New York Timesban, nem egy akármilyen kis médiumban, és ott letagadta azt, hogy Ukrajnában éheznek. Úgy, hogy járt Ukrajnában. Azt hiszem, hogy ez egy nagyon éles példa arra, hogy milyen sikeressé tud válni a propaganda, és ha nagy ugrással eljutunk a jelenbe, azt látjuk, hogy ma is komoly erők mozdulnak meg azért, hogy gyakorlatilag egyik végtől a másikba lendítsék át az emberek véleményét. Most mindjárt ebből a történelmi példából kiindulva elmondanám az első kérdésem. Az eszközök hasonlóak, miközben megjelent számos digitális eszköz, ami egyrészt lehet jó is, hiszen az internet mutat egy nagyobb képet arról, hogy mi van a valóságban, másrészt kialakultak a digitális buborékok, amelyekben sokkal egyszerűbb terjeszteni azt a fajta álhír- és propagandahalmot, ami aztán az agymosáshoz vezet. Tehát mit gondoltok, mennyit változott, mennyiben*

változtak az eszközök, és mennyivel hatékonyabbak ma, mennyivel könnyebb az agymosás, mint a sztálini diktatúra idején?

Csunderlik Péter *Az „agymosást” hallva mindenkinek a goebbelsi meg a sztálini propaganda jut eszébe, de a modern propaganda eszköztárát Woodrow Wilson demokrata elnöksége alatt találták ki. Wilson 1916-ban azzal a kampányszlogennel nyert újra elnökválasztást, hogy ő az, aki távol tartotta az USA-t az I. világháborútól. Viszont 1917-re már olyan erőssé vált az amerikai Wall Street-i lobb, mivel az antant hitelezőjévé vált az Egyesült Államok, hogy az USA-nak gazdasági érdeke lett az antant győzelme, és mindehhez járul, hogy Németország a korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetésével indokot is adott arra, hogy az amerikaiak belépjenek a háborúba. Gyakorlatilag fél év alatt kellett átállítani az amerikai közvéleményt a háborúpártiságra. Akkor teremtették meg az agymosás modern politikai eszköztárát: egy egész szövetségi információs gépezettel egyoldalúan tájékoztatták a nyilvánosságot a civilizációt veszélyeztető, barbárnak beállított németek atrocitásairól. Wilson elnöksége idején tehát agymosást folytattak, de egy számomra szimpatikus cél érdekében tették ezt, hogy az USA háborús szerepvállalásával „biztonságossá tegyék a világot a de-*

mokrácia számára”. Fölállították a Committee for Public Information nevű hivatalt a közvélemény tájékoztatásáért felelős intézményként. Azóta is minden disztópiában tájékoztatási minisztériumnak hazudják a propagandaminisztériumot. Az eszköztárak változnak, de a lényeg ugyanaz. Akkoriban egyébként minden mozi-előadás előtt felbukkantak a négyperces előadásokat tartó emberek, elképesztő mennyiségben képezték ki őket. A mozielőadás előtt „tájékoztatták” a közönséget, csak azután lehetett megnézni a filmet. Miképp ma egy YouTube-vidéót is csak akkor lehet megnézni, ha valaki végigtekinti a fizetett kormányzati hirdetést. A propaganda elképesztő hatékonysággal működött. Tudunk arról, hogy egy cowboyszerű figurát annyira elragadta az indulat, hogy belelőtt a mozivászonba, amikor bemutatták a *Beast of Berlinc*, a II. Vilmos császárt démonizáló filmet. Tehát tudnunk kell, hogy a liberális kapitalista demokráciában találták ki a modern tömegpropagandát. Jó cél érdekében használták, és mind a sztálini propaganda, mind a goebbelsi ebből tanult.

Krekó Péter A háborús időszakok ritkán a szólásszabadság kiteljesedésének időszakai. 21. század eleji példa, amikor az iraki háborút megelőző fél évben az amerikai média is erős propaganda-üzemmódba kapcsol. A kutatások szerint az amerikai választók hatvan százaléka gondolta akkor azt, hogy Szaddám Huszein személyesen felelős szeptember 11-ért, amire ugyebár sok bizonyíték nem volt. Tehát azért kell lerohanni Irakot, mert Szaddám Huszein a felelős szeptember 11-ért. Az volt a fő politikai cél, hogy a háború szolgálatába

állítsák az amerikai közvéleményt, és azt nagyon sok szerkesztőség nem is feltétlenül politikai parancsra, hanem meggyőződésből tette. De tudunk olyan pszichológiai meggyőző kutatóprogramról is (Yale-program), amit a II. világháborút megelőzően a Pentagon finanszírozott, és az szintén a hatékony propaganda módszereit elemezte, de Bartlett, a híres emlékezetkutató pszichológus is végzett ilyen irányú kutatásokat brit állami megbízásból a Cambridge-en. Fontos tehát, hogy lássuk, a propaganda nem csak az autoriter rendszerekre jellemző logika. Eszter kérdezte, hogy mennyire teszi a mostani médiakörnyezet könnyebbé a propagandát, az agymosást. Totalitárius rendszerből nagyon kevés van ma a világon, Észak-Korea mellett talán Kína nevezhető még annak. Ami viszont igazán sokkoló a mai világban, az az, hogy részben vagy teljesen szabad médiaviszonyok mellett is lehetséges az agymosás. Látjuk, hogyan lehet a társadalom egy részét vagy egészét egy narratíva szolgáltatába hajtani részben a fejlett technológia segítségével, részben a befogadó által. Az agymosás olyan szimbolikus kielégülést nyújthat, hogy kifejezett igénye lehet rá a befogadó közegnek. Azaz: sokszor nem mások mossák az agyunkat, hanem mi mossuk a saját agyunkat úgy, hogy ehhez a közösségi média – hogy képszerű legyek – a lavórt nyújtja, a politikus meg a szappant. Ez ma tehát részben önkéntes és nem olyan erőszakos folyamat, mint ahogy szerintem azt láttuk sokszor a 20. században, különösen a diktatúrákban.

Tóta W. Árpád Előrebocsátom, hogy a kollégák tudósok, én meg csak egy újságíró vagyok. Tehát ők ezt a

dolgot kutatják, én meg benne élek egy olyan szakmában, ami ebben súlyosan érintett, de nem vagyok ennek akadémikus szakértője. Szóval ez egy kicsit olyan, minthogyha itt két agronómussal ülnék, én meg a szántó-vető paraszt vagyok, ők majd elmondják, hogy működik a krumplibogár, meg honnan jön, amivel meg is érkeztünk a témánkhoz, merthogy a CIA dobálta le őket egykor repülőgépről. Én meg az vagyok, aki majd közbevág, hogy a rohadék krumplibogár. Viszont azt nem gondolom, hogy jelentős változást hozott volna ebben akár az internet maga, akár a közösségi média. Agymosás mindig is volt. Krekó Péter megpendítette, akarjuk, hogy mossák az agyunkat, ami azért van, mert szeretnénk minél kerekesebb magyarázattal dolgozni a mindennapokban. A tudomány nem ad ilyen biztos támaszokat, mert egyikünk sem látja át a kvantumfizikától az informatikán keresztül a genetikáig azokat a kulcsfontosságú ügyeket, amelyek pár éven belül gyökerestül felforgatják a világot. Van tehát életünkben a bizonytalanság, ehhez képest tök jól jön egy ilyen kis kerek izé. Ennek egyébként megvan az eléggé megcsontosodott intézményrendszere, amit vallásnak neveznek, és ami kifejezetten arról szól, hogy ne kérdezősködj annyit. A legtöbb hitoktató azért nem egy Pázmány Péter, hanem általában hamar elérkezik oda, hogy elég volt a kérdésekből. Szóval szerintem nincs nagy változás, ami van, az pedig pozitív. Pár éve elővettem kamaszkorom meghatározó művét, Nemere István Titkok könyve című opuszát, '86-ban jelent meg, kis kék színű könyv volt egy UFO-val a címlapon. Ez volt az első itthon ebben a témában, hihe-

tetlen dolgok szerepeltek benne. Volt ebben egyébként a nyitásra váltó szocializmusnak egy ilyen frissessége, hogy úristen, nemcsak a szocializmus nem volt igaz, hanem minden máshogy van, mert például vannak ufók. Elővettem ezt a könyvet, és elkezdtem végigmenni egyesével a történeteken, amelyeket Nemere összeszedett annak idején. Most pedig azt látom, hogy mindegyik egytől egyig régen megcáfolt, eleve kitalált, légből kapott hazugság az elejétől a végéig. Ezt most már legalább én tudom csekkolni. De '86-ban senki nem fért hozzá a pontos információkhoz, és ha Nemere azt írta, hogy egy svéd lapban megjelent, hogy ott lezuhant az ufó, és föl is boncolták, akkor mit csinálsz? Nem tudtad ellenőrizni.

Herskovits *Akkor ugorjunk a NER-hez meg a mai viszonyokhoz! Többen említettétek, hogy az agymosás a valláshoz hasonló, és hogy megvan az embereknek az igényük arra, hogy átmosassák az agyukat. Most azt látjuk, hogy van egy teljesen egyértelműen megítélhető esemény, a 21. században egy agresszor állam területszerzés céljából lerohan egy másik országot. Ehhez képest jutunk el oda 2022 februárjától napjainkig, egy választási kampánnyal terhelten, hogy gyakorlatilag a Fidesz-választók egy része már megkérdőjelezi azt, hogy ki az agresszor és ki az áldozat ebben a történetben.*

Csunderlik Már sokan az USA-t tartják az agresszornak.

Herskovits *És folyik a proxy-háború, melynek során igen súlyos dolgokat értek el az agymosással. Ahhoz, hogy idáig eljusson a kormány,*

a politikai vezetés, nyilvánvalóan kell a vallásos révület, amiről Árpád beszélt. Hol volt az a pont, amikor ennyire sikerült beszippantani a pártnak a választóit, a híveit? Melyek voltak a főbb állomásai annak, hogy el tudtak jutni idáig az agymosásban?

Krekó Egyre rosszabb a helyzet. Ez alapvetően azon építkezés eredménye, ami 2010-től zajlik, de a médiarendszer koncentrációjának és a médiahatóságnak nagy szerepe volt benne, hiszen szisztematikusan rányomta a pecsétet minden kormányközeli médiaegyesülésre, és megakadályozott szinte mindent, ami a kritikus médián belül zajlott volna. Szerintem 2010 azért fontos határvonal, mert akkor kezdődött, és az utolsó nagy ugrás a KESMA létrehozása 2018-ban. Az a 2002-es alapélmény, hogy ha nincs velünk a média, akkor elveszítjük a választást, azóta is meghatározza a Fidesz politikáját. Sokan azt gondolták – magam is egy ideig –, hogy a 21. században nem lehet ennyire primitív médiarendszert kiépíteni, annak szofisztikáltabbnak kell lenni, nem lehet, hogy nincsenek disszonáns és kritikai hangok, hiszen ez a 20. század meghaladott logikája. Ehhez képest azt látjuk, hogy kiválóan működik. Az emberi megismerés logikája egy-két évszázad alatt nem nagyon változik, ezért nem változik az sem, hogy mitől tud egy kampány hatékony lenni. Inkább a 20. századnak ezt az agydöngölős, propagandisztikus logikáját látjuk viszont a mai magyar kampányvalóságban, mint az újfajta angolszász logikával működő, inkább a sokféle narratíván keresztüli összezavarást célzó

szofisztikáltabb, összetettebb és modernebb logikát, de mind a kettő benne van. A háború kapcsán két mozzanat nagyon lényeges. Először is, a „keletre tartás” nagyjából 12 éves folyamat. 2010 környékén a Fidesz tábora volt a legkritikusabb Oroszországgal szemben, és mostanra eljuttunk oda, hogy ha megkérdezzük a fideszes szavazókat, akkor első helyen Amerikát, a másodikon Ukrajnát említik a háború fő felelőseként, Oroszország pedig csak a harmadik a sorban. Ma a Political Capital kutatásai szerint Fidesz-szavazók fele azt gondolja, hogy a magyar kormány meg sem szavazta a szankciókat. 2014-ben nemcsak a teljes lakosságban, de még a Fidesz szavazói körében is többségben voltak azok, akik inkább Washington felé orientálódnának, mintsem Moszkva felé, 2018-ban viszont már az volt, hogy a Fidesz-szavazótábor inkább Moszkva felé gravitált, mint Washington felé, és ez 2022-re még inkább felerősödött. Ez nem független attól, hogy az utóbbi időben az antiamerikanizmus is egyre inkább ömlik a médiából. Pedig ez nálunk nem a politikai kultúra szerves része: mi nem Szerbia vagyunk, nem Bulgária, nem is Szlovákia, a pánszlávizmus fűtötte Amerika-ellenességnek nincs nálunk hagyománya, de a CIA-ellenes toposzok, a „majdani puccs” emlegetése, a dollárbaloldalazás, stb., amelyeket hallunk, megváltoztatták a helyzetet. Nálunk most a hidegháborús szovjet logikába illeszthető Amerika-ellenesség úgy tud kiteljesedni és hatni a jobboldali szavazótáborban, hogy gyakorlatilag nem okoz kognitív disszonanciát. A narratíva szerint korábban a Szovjetunió meg a kommunizmus volt a rossz internaci-

onalizmus képviselője, de ma Brüsszel és Washington Moszkva „örökösé”, mert nemzetközi intézményeket építenek, míg ezzel szemben Oroszország a hagyományos értékek és a nemzetállam képviselője. Elképesztő változás. Tizenkét év alatt ilyen mélyen át lehet fordítani a jobboldali közvéleményt a történelemben mélyen gyökerező identitáskérdésekben is. Mint ’56 például. Nagyot ment például a kormányoldali nyilvánosságban az a történet, mely szerint ’56-ban is csak az ukránok jöttek ide, és irtották a magyarokat, az oroszok gyakorlatilag itt sem voltak. Hogy a közgondolkodást ennyire sikerül átírni a Putyin-rendszer logikája alapján, az egyedülálló az EU-ban. Nagy kérdés, hogy ebben mennyire van benne a magyar „nemzetkarakter”, vagy mennyire inkább a politikai helyzetkép, a gyenge ellenzék, meg egy karizmatikus vezető nagyon hatékony technológiai gépezetének a szerencsétlen együttállása, nem tudjuk pontosan – én inkább az utóbbi magyarázatokat részesítem előnyben. Az Európai Unióban ilyen hatékony agymosó gépezet máshol sehol nem működik.

Csunderlik A 2000-es évekből orosz médiáról olvastam Peter Pomerantsev *Minden igaz, semmi sem az, ami látszik* című könyvét. Egy Londonban tanult tévés írta, aki azzal futott be karriert a putyini Oroszországban, hogy nyugati szakemberként megtanítja korszerűen tévézni az oroszokat. Elmeséli, hogy miként építették fel Putyin kultuszát a tévével, ami összetartja a sok-sok időzónára oszló Oroszországot, azzal az üzenettel, hogy Putyin az egyedüli biztos pont. Ehhez reg-

gel azt kell mondani a médiában, hogy a cárizmus volt a jó, délben azt, hogy a Szovjetunió, este pedig azt, hogy a rendszerváltás utáni Oroszország a jó. A lényeg, hogy az összezavart tévéző ne tudja meg, hogy mi is igazából a jó, csak egyetlen fix pont legyen a rendszerben: Vlagyimir Putyin. Putyin kultuszát pedig úgy építették föl, hogy gengszterfilmekből ismert maffiózónak mutatták, a megjelenését és a szerepléseit is úgy fazonírozták, hogy maffiafilmekből ismert jelene-
teket idézzen. Úgy rendelte be Putyin a kormányzókat, és úgy egyeztetett velük, mint a *Keresztapában* az öreg Dont játszó Marlon Brando a helyi maffiafőnökkel. Miért csinálták ezt így? Mert a peresztrojka és a Szovjetunió szétesése után az emberek egyvalakire számíthattak: az anarchiába süllyedt, Jelcin-korszakbeli Oroszországban a helyi maffiózó volt az, aki rendet tartott, és akire számítani lehetett. A szétesett államban a maffiózóknak lehetett bízni, nem a reformközgazdászokban, akik ezerszázalékos inflációt okoztak. Amit Pomerantsev leír, posztmodern propaganda. Viszont a NER „fullba nyomott” propagandája inkább az ötvenes évekhez nyúl vissza. Úgy mesélik el az ukrainai háborút, ahogy 1958-ban a „Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvéséről” szóló „fehér könyv” 1956-ot. És ez simán átmegy. Úgy tűnik, Goebbelsnek tényleg igaza volt, az a leghatékonyabb propaganda, hogy a lehető leghülyébb befogadót kell megcélozni, és az ő szintjére belőtt információt kell nyomni ezerrel, mert akkor hat. Nincs szükség arra, hogy szofisztikáljanak.

Tóta W. Továbbra is azt gondolom, hogy az áldozat teszi magát áldozattá azért, hogy tartozni akar valahova. Itt, ugye, virtuális közösségekről beszélünk. Nyilván az a fideszes néni, aki évente elmegy két lakossági fórumra, valójában nem tartozik oda, nem is számíthat erre a közösségre a krumplosztást leszámítva. De lelkiileg igen, és mivel nincsen senkije, a pártközösség tudja ezt helyettesíteni, és ez nagyobb erő, mint az, hogy mi történik valójában Ukrajnában. A hit így működik, nem véletlenül említettem a vallást, hanem azért, mert az is csak akkor tud működni, hogyha az ember szándékosan, tudatosan kizárja az ellentmondó információkat. Van egy rokonom, hithű katolikus, ő mondta, hogy ha teheti, nem néz föl éjjel a csillagokra, mert szembesülne azzal, hogy mekkora a világ, és hogy milyen üres, és milyen kicsik vagyunk benne. Ez megingatja a hitét, úgyhogy inkább úgy van vele, hogy nem vesz tudomást arról, hogy léteznek más galaxisok, amelyekről nem tudunk semmit, és nincs a teremtett világban teológiailag megmagyarázható helyük, ezért inkább ezzel nem foglalkozik. Én a kommentelőimen, az olvasóimon – nem csak a jobboldaliakon – gyakran látom, hogy „annál rosszabb a tényeknek”. Hogy is mondjam, mindenki Sztálin köpönyegében bújik össze, úgy látszik. Tök mindegy, mi történt, ne gyere nekem azzal, hogy Bucsa. Talán itt csúszunk el egyébként, amikor megpróbálunk tolmétozóval vagy körzővel mérni. Ezek az emberek lemondanak a tudásról, s lemondanak arról, hogy tudják, valójában mi a helyzet odakint a naprendszerben, Ukrajnában meg a Magyar Nemze-

ti Bankban vagy a forintárfolyamban. Nézd meg a mai híradásokat! A NER-sajtó gyakorlatilag arról számol be minden címlapon, hogy óriásiak a sikerek. Amíg az ember a forintárfolyamot meg nem nézi, vagy ki nem nyit egy másik újságot, amiben nem ez van, addig ez így tökéletes. De nem, nem is akarják tudni. Tehát ez a „mindent tudni akarok”, ami egy szovjet jelszó volt gyerekeknek, nagyot változott. Az emberek többsége nem akar mindent tudni, hanem csak azt akarja, hogy ma este még nyugi legyen.

Herskovits *De most egy olyan válsághelyzetről beszélünk, amikor háború van a szomszédunkban. Tehát itt azért nagyon súlyos helyzet van, ami tényleg indokolja, hogy ezek az emberek miért akarnak hinni az agy mosásnak. Idéznék egy 2018-as kutatásból, a Medián megbízásából a Political Capital készítette. A Soros György-féle kampányról volt szó, de akkor még nem volt válsághelyzet. Találtak egy 90 éves bácsit, akit a semmiből előhoztak, és három évvel a 90 éves bácsi „bevezetése” után a megkérdezettek fele elhitte azt az összeesküvés-elméletet, hogy Soros György menekülteket akar Európába szállítani. Minden úgy működött, mint ma, a sokkal kiélezettebb helyzetben. Miért?*

Csunderlik Azért Soros György nem csak egy „90 éves bácsi”. Az idei félidős kongresszusi választáson Soros közel 130 millió dollárt adományozott a demokraták kampányára, ezzel 50 millió dollárral előzte meg a második helyezettet. Tehát nemcsak arról van szó, hogy Soros egy filantrop, valóban hatni akar a közügyek-

re az ideái mentén. Szerintem a NER-propaganda a James Bond-filmek jól ismert főgonoszaihoz próbálja hasonlítani Sorost, amikor démonikus figurává növeszti. Antiszemita élként pedig rájátszanak a „bankár zsidó” toposzára. A 19. század végén, az 1873-as első gazdasági világválság után jelent meg a „bankár zsidó” figurájával kapcsolatos elképzelés, ami aztán kiteljesedett a náci propagandafilmekben, a Rothschild családról is készítettek egyet. A Soros-kampány nem nyíltan antiszemita, de összekacsint az antiszemita szavazókkal. A „bankár zsidó” toposzát aktivizálták a magyarok gondolkodásában, aminek tehát van előképe. Ráépítettek, így tudták használni. És ahogy keresztül tudják vinni az üzeneteiket, az félelmetes. Például, hogy a Fidesz-szavazók hány százaléka gondolja azt, hogy a kormány mindig ellenezte a szankciókat, noha a Fidesz megszavazta azokat.

Krekó Mi pont azt láttuk a kutatásainkban. amire Péter is utal: az antiszemita és a Sorossal kapcsolatos konteók elég magas szinten korrelálnak. Aki tehát hajlamos abban hinni, hogy a zsidók minden mögött ott vannak, és ők húzogatják a szálakat, általában Soros Györgyről is elhitték ugyanezt. Mindez egyébként a muszlimokkal kapcsolatos összeesküvés-elméletekkel is összefügg. Nem meglepőek ezek az eredmények, csak mégiscsak ellentmondanak a hivatalos sorosellenes kampány apologétáinak, akik szerint valójában a muszlimoktól a kormány féltette korábban a hazai zsidó közösséget, a hazai meleg közösséget, a nőket. Fontos azt is hozzatenni, hogy 2015 környékén Soros

György még egy nagyjából semleges és többé-kevésbé ismeretlen figura volt a magyarok többsége számára. Innen sikerült 2017-18-ra eljutni oda, hogy olyan diabolikus figurává vált, akit mindenki ismer, és közutálat tárgya. A kampányok ráadásul túlnyúlnak a kormánypárti buborékon. Ellenzéki oldalon szerintem nincs is sok értelme buborékról beszélni, hiszen szembejön az utcán is a kormányzati óriásplakát, és ahhoz tényleg zacskót kell az embernek húzni a fejére meg betömni a fülét, hogy az információk ne hassanak rá. De más példa is van arra, hogy a narratíva végül felülírja a valóságot. Emlékezhetünk arra, hogy a Covid-járvány elején mennyi olyan vélemény volt, hogy amikor elkezdenek az emberek hullani, és magas lesz a halálozás, akkor már azt a kormány tényleg nem tudja majd megmagyarázni. Magyarországon ehhez képest az egész Európai Unióban a második legmagasabb, világszinten a negyedik legmagasabb volt lakosságárányosan a halálozás, most közel 49 ezernél tartunk. A hasonló méretű Ausztriában 21 ezer ember halt meg. Volt-e ennek bármilyen hatása a kormány népszerűségére? Semmi. Magyarország egy szociálpszichológiai laboratórium. Igen jó szociálpszichológiai érzékkel rendelkező emberek végzik a kísérleteket, döbbenetes és rémisztő hatékonysággal dolgoznak. Abban Árpádnak teljesen igaza van, hogy az embereknek az információhoz való viszonya mindig kettős és ha politikáról, közéletéről beszélünk, akkor sokszor fontosabb az, hogy olyan véleményem legyen, ami jól illeszkedik a környezetem vélekedéséhez, ami társas szempontból

nekem valamilyen előnyt nyújt. Vagy azért, mert közös témát szolgált, vagy azért, mert ugyanabban hiszünk mindannyian és akkor a csoporttudat megerősít minket. A fejlett demokratikus társadalmakban viszont kialakul az az általában egyes elitcsoportok irányából megfogalmazódó igény, hogy mégiscsak vannak tények és van valamiféle olyan közbeszéd, ami a törzsi logikába belefeszülő polarizált és a valósággal köszönőviszonyban nem lévő narratívákat kordában tartja. A kormányoldali újságírók szokták mondani egyre nyíltabban: mi nem a tényeket akarjuk leírni, hazafias narratívát akarunk közvetíteni azért, hogy megmaradjon a nemzeti kormányunk. Ha ez válik normává, akkor a tényekkel kapcsolatos realitáskontroll nullává csökken. Most a Fidesz szavazótáborának többségében az energiaár-emelkedést egyértelműen Brüsszel hibájának tartják. A narratíva felül tudja írni a valóságot. Abban sem feltétlenül hiszek, hogy a nagyon súlyos gazdasági nehézségekkel teli időszakban a Fidesz-szavazók hiedelmeit a helyzet meg fogja ingatni. A kormányoldalon egyáltalán nem érdekli a döntéshozókat, hogy az ellenzékiek hogyan gondolkodnak, a közvélemény-kutatások többsége csak és kizárólag a kormánypárti szavazókra meg a potenciális kormánypárti szavazókra fókuszál, az ellenzékieket sokszor egyáltalán meg sem kérdezik.

Tóta W. Jósolni nagyon nehéz. Majd meglátjuk. Nehéz lesz azért felülrni a valóságot akkor, amikor az már bejön az ablakon. Ez állítólag már Oroszországban is érezhető.

Könnyen el lehetett adni a háborút addig, amíg nem volt mozgósítás. Miután bekopogott az ajtón a valóság, onnantól már mindenki kénytelen újraszámolni, hogy akkor tényleg megéri-e nekünk Herszon úgy, hogy az én gyereketem viszik el oda. Tehát tők más így számolni, mint úgy, hogy az egész egy elvont dolog, ami-ben megélhetem a törzsiségemet, a valahová tartozásomat, úgy a politikai szimpátiámat, mint a nemzetit, és verhetem a mellemet féltéglával, hogy tulajdonképpen győzünk. Még akkor is verhetem, hogyha egyébként sejtem vagy talán meg is tudtam, hogy nem annyira győzünk, és megint más, ha elviszik a gyereket. Most itt nálunk a gyereket nem fogják elvinni, de hogy mit fog enni, az a kérdés azért föl fog merülni. A történelem azt mutatja egyébként, mondjuk a mienk, hogy az ötvenes években is volt narratíva bőven, ha valamiből sok volt, az a narratíva. Kevesebb volt viszont a krumpli, és amikor a kettőt már muszáj volt összemérni, és hát ugye ma is narratíva lesz vacsorára, akkor az emberek előbb-utóbb azt mondták, hogy akkor most számoljunk már el, kedves komcsik, mi a szar is történik itt voltaképpen? És ami '56 után következik, az pedig semmi másról nem szól, mint hogy legyen krumpli. Az ideológiát magunk mögött hagyjuk, csak krumpli legyen, aztán meg már hús is kellett, szóval ez egy ördögi kör. És még valami. Többen hangoztatják, hogy az újságok és a tudomány tudása illúzió, vagyis hogy ő, aki az élet iskoláját végezte el, valójában jobban tudja, hogy működik a világ, mint te az akárhány diplomáddal. Mert te például nem tudod, hogy az egész globális felmelegedés, az vagy nem

létezik, vagy belülről a gyíkemberek fűtik a földet, tehát ő olyan dolgokat tud, amik alapvetően megváltoztatják a világról alkotott képünket, neked meg erről fogalmad nincsen, mert a tudásfajacomot nem forgatod elég gyakran, hanem külföldről olvasgatsz mindenféle hülyeséget. Szóval ő az, aki valószínűleg állandó frusztrációban van amiatt, hogy nem sok mindent ért. De hogyha ezeket a konteókat elfogadja, akkor hirtelen följebb kerül, mint a világ összes akadémiaja. Ahol még azt sem tudják, hogy milyen alakú a Föld.

Csunderlik A magyar történelemmel foglalkozó Facebook-csoportok alvilágában elfogadott „igazság”, hogy aki rendelkezik PhD-fokozattal, vannak könyvei, és az akadémiai intézményrendszerhez tartozik, az csak hazudhat. Megvolt ez korábban is. A finn–magyar nyelvrokonságot hirdető Hunfalvy Pálékát is úgy minősítették, hogy itt a Habsburgudvar pénzén fenntartott „tudósok” el akarják venni a dicső hun múltunkat. Elképesztő, hogy bár világszinten Hitler után Attila a második legelutasítottabb szereplő, a magyarok azért harcolnak, hogy a rokonuknak tudják. De hozzászólnék az anyagi jólét kérdéséhez is. Szerintem túlértékeljük a propaganda jelentőségét. A náci birodalom kapcsán az újabb kutatások arra hívták föl a figyelmet, hogy még a náci párttagok egy része sem volt antiszemita, és nem hitte el, amit a náci propaganda állított. Az 1940-es *Az örök zsidó*, a leghírhedtebb náci propagandafilm, megbukott a német mozikban. A német mozinézők nem voltak rá kíváncsiak, sok volt nekik, nem értettek azzal egyet, hogy a zsidókat patká-

nyokként ábrázolják, de a Harmadik Birodalom a húszas évek gazdasági válsága után jólétet adott – tehát nem igaz, hogy vaj helyett ágyút adtak, miképp Göring hirdette, mert vaj is volt. És az életszínvonal tovább emelkedett, amikor a zsidó vagyont elvették és újraosztották, mert a náci szociálpolitika egy részét a zsidó vagyon elvételével fedezték. Mivel egészen 1944-ig nem csökkent az életszínvonal Németországban, a németek sikertörténetként élték meg a háború végéig a náci párt uralmát, és nem az antiszemitizmus, nem a propaganda tartotta egyben a táborát, hanem egyszerűen a németek nagy része jól járt. És lehet, hogy a német vasutak alkalmazottja tudott is adott esetben a deportálásokról, mert nehezen hihető, hogy nem tudott róla, de úgy volt vele, hogy parancsra cselekszik. Mint ahogy Robert Merle bemutatja a *Mesterségem a halál* című művében a Rudolf Hössről mintázott, minden parancsot teljesítő főszereplőjével, Rudolf Langgal, aki mindig csak a „hogyan” kérdését teszi fel, a „miértet” soha. Csak addig van állása, amíg teljesíti a parancsokat. Sokszor azt érzem amikor a Fidesz propagandájával magyarázzák a sorozatos kétharmados győzelmeit, ez önfelmentés arra, hogy valamilyen feladat nincs elvégezve az ellenzéknél. Egy személyes példa: 2018 márciusában a Déli pályaudvarról mentem haza, és előttem két nagyon-nagyon deklasszált figura beszélgetett a kampányról. Azt mondták, ekkora hülyeséget ki hallott, mint ez a migránsokat betelepítő Soros; ki az, aki elhiszi? De hozzátették, hogy ők a Fideszre szavaznak, mert azt látják, hogy már a kőművesek is whiskyt isznak, és job-

ban élnek a magyarok, nincs bizonytalanság, és ez jó.

Krekó Ez fontos gondolat és részben igaz, mert azért 2012-ben volt egy szerény gazdasági hanyatlás, de 2014-ben valóban a rezsicsökkenés „segített”, ’18-ban is ott volt egy masszívan kedvező konjunkturális környezet, 2022-ben meg rengeteg nép közé szórt pénz. Ha megnézzük, hogy kik szavaznak leginkább a Fideszre, az viszont erősen árnyalja ezt a gazdasági redukcionista elemzést. Kik a Fidesz lelelkesebb szavazói? A nincstelenek. Ezt számos kutatás igazolta. A 21 Kutatóközpont elemzésében például 14 részre osztották a társadalmat iskolázottsági és anyagi szempontból, és azt találták, hogy az alsó tizenegyedben volt a legmagasabb – 50 százalék feletti – a Fidesz támogatottsága, a legvagyonosabbak körében – akik 2018-ig a legfőbb kezdvezményezettjei voltak az alapvetően jobboldali gazdaságpolitikának – a legkevésbé népszerű. A megélhetés önmagában nem elegendő, bár fontos magyarázat, de azért nagyon látszik, hogy a narratíva tényleg sokszor felül tudja írni a valóságot.

Csunderlik Tennék egy utalást G. Fodor Gábor és más orbánista elemzők politikai gondolkodására, mert ezt az egész konzervatív realista politikai filozófiát eléggé ismerem, és azt látom, hogy Orbán és a tanácsadói alapvetően úgy gondolkodnak, hogy aki egy tál levesre van az éhenhalástól, azt egy tál levestel meg lehet vesztegetni. Tehát nem is érdekük az, hogy felzárkóztassák a magyar társadalom jelentékeny részét, hanem pont azt szeretnék, hogy

nagyjából hárommillióan a létminimum környékén vagy éppen alatta éljenek, akik emiatt veszíthetik a legtöbbet: kihullhatnak a társadalomból. Tehát ha nincs a közmunka, ami mégiscsak valami, ha nincs az az egy tál leves, amit a helyi Fideszpotentát biztosítani tud, akkor nekik tényleg végük, tehát nemcsak egy osztályt csúsznak lefelé, hanem a semmibe hullnak. És ez magyarázza, hogy a legnyomorultabb helyeken miért a Fideszre szavaznak, mert a kormánytól legalább kapnak valamit, és nem látják azt, hogy az ellenzék tudna bármit is nyújtani nekik. Hozzáteszem, hogy miért is lenne jelen az ellenzék intézményesen egy zsákfaluban tizenkét év kivéreztetése után?

Krekó Általában igazad van abban, hogy az ellenzék sok munkát nem végzett el, de azt szerintem nem lehet várni az ellenzéki pártoktól, hogy a szociális szolgáltatásokat újraépítsék. És az is kérdés, hogy ezt politikailag ki tudnák-e aknázni. Ellenzéki országgyűlési képviselő mesélte, hogy Budapesten olyan területeken osztott élelmet, ahol nincstelenek élnek, és tudta, hogy gyakorlatilag mindenki, akinek az ételt viszi, a Fideszre fog szavazni. Ez tehát csak egy karitatív akció volt. Nem fog valaki feltétlenül azért rád szavazni, mert ételt adsz neki. De valóban létezik a Péter által említett függőségben tartás, ami inkább feudalisztikus logikára utal, és élesen szembemegy a demokráciák növekedés- és teljesítményalapú legitimációs rendszerével. Több kutatás is kimutatta továbbá, hogy akik a legkiszolgáltatottabbak, azokra tud legjobban hatni a propaganda.

Ők általában nem 120 forrásból tájékoztatódnak egyszerre. nagyobb az aránya az őket elérő információban a hivatalos kormányzati narratívának, mert ahogy korábban említettük, ami az utcán „szembejön”, az a fideszes vagy kormányzati óriásplakát. És ezt nem mindenki balanszírozza ki Economist-elemzésekkel, HVG-publicisztikákkal vagy Telex-cikkekkkel.

Herskovits Jó, *akkor még egy nagyon gyors kör. Eddig arról beszéltek, hogy nagyjából mi történik a propagandára fogékony rétegnél, hogyan köszön be a valóság. Most Árpád nagy sikerű mondatát idézném, a választó inkább narratívát vacsorázik, minthogy tényleg a valósággal foglalkozzon. De akkor mi ebből a kiút, vagy hol van az a pont, amikor mégiscsak bekopog a valóság. Vagy bármeddig el lehet vinni ezt a fajta agymosást?*

Csunderlik Kérdeznék valamit. Tóta W. Árpádnak volt egy beszélgetőkönyv-terve Bayer Zsolttal. Azért kérdezem ezt itt, mert Bayer volt az, aki tavaly február elején kijelentette, hogy hülye az, aki azt hiszi, hogy Oroszország megtámadja Ukrajnát. Ez egy elég egyértelmű állítás volt, de mire lehet vélni utólag? Ennyire nem volt képből a Fidesz vezetése sem? Bayer mégiscsak az a fideszes véleményformáló, aki nem egyszerű végrehajtó a KESMA-rendszerben, hanem elég közel áll Orbán Viktorhoz.

Tóta W. Tisztázzunk valamit, nem jártunk össze, nem lett Bayer a gyerekek keresztapja, meg egyáltalán nem is találkoztunk, csak

váltottunk néhány levelet, és azokban főleg történelemről csevegtünk. Úgyhogy nem tudom, mert addigra már megszakadt az együttműködés, hogy jött neki ez a mondat, de gyanítom, hogy kapott egy fülest a felsőbb körökből, hogy nem lesz háború. Aztán nagy lelkesen továbbadta, de hát sajnos a felsőbb köröket is átvágták.

Csunderlik Mutatja, hogy Putyin mennyire tartja Orbán Viktort.

Tóta W. Az sem volna reális, hogy Putyin odaszaladjon a rettenetes asztal másik végéhez, hogy figyelj, megsúgom neked, de ne mondd el senkinek. Szóval ennyi. De inkább válaszolj a kérdésre, hogy örökké fog-e tartani. Te vagy a történész, melyik rendszer tartott örökké?

Csunderlik Eljön az a pont, amikor narratívával és összeesküvés-elméletekkel már nem lehet jóllakni. Ugyanakkor az összeomlásban reménykedők ne feledkezzenek el arról, hogy 1943-ban milyen sokan reménykedtek valami nagy-nagy összeomlásban, ami elsöpri a Horthy-rendszert, aztán sokan közülük maguk is a Duna-parton vagy a koncentrációs táborokban végezték. Ha kibontakozik is valami új és előremutató, az odavezető út elképesztő fájdalommal fog járni. Másfelől az se egyértelmű, hogy a NER nem bírja ki a mostani válsághullámot. Már vagy tízszer, tíz különböző válság kapcsán hallottam az elmúlt tíz évben, hogy ebbe már biztos belebuknak Orbánék, aztán mindegyik válságból megerősödve kerültek ki, mert az indulatokat és a gyűlöletet mindig sikeresen kanalizálták valamilyen felépített, „külső ellenség”

felé, úgyhogy ez most is sikeres lehet akár. Ezért visszafogottságra inteném azokat az ellenzéki politikusokat és véleményformálókat, akik rendre kijelentik, hogy most már itt az a nagy válság, ami elsöpri a NER-t. Orbán ezt a válságot is a maga hasznára tudja fordítani. Ebben nagyon otthon van. Csak úgy lehet politikailag kihasználni válságokat, ha teszünk érte: nem elég a gazdasági válság, ha az emberekben nem alakul ki a válságérzet, és ha a problémáikért nem a kormányt teszik felelőssé, akkor nem lesz kormánybukás. Ezt a politikai feladatot az ellenzéknek kell elvégeznie, és világos programot is kell adnia, hogy a Fidesztől elfordulók lássák az alternatívát.

Tóta W. Megéltünk egy rendszer-váltást is.

Csunderlik Én nem, csak négyéves voltam.

Krekó De aktív részese voltál négyévesen is, tehát a rendszer megdöntésében, gondolom, neked is volt tevőleges szereped!

Csunderlik Eléggé szimbolikus volt, amikor a dorogi Dózsa György oviban farsangi bált rendeztek, és az összes fiú amerikai nindzsának öltözött. Ott azért megbicsaklott az államszocialista rendszer legitimitása, ami kulturálisan arra épült, hogy a legrosszabb szovjet film is jobb, mint a legjobb amerikai; a nyugat és a kelet kultúrharca elvesztette a rendszer, amikor mindenki Chuck Norris-akciófilmeket akart nézni, a gyerekek meg nindzsajelmezben parádéztek az *Amerikai nindzsa* nyomán.

Tóta W. Megjegyzem, a rendszer-váltás idején nem úgy omlott össze a rendszer, hogy ne lett volna kaja a kádárizmus végén, és nemcsak nálunk, hanem talán a lengyeleket meg a románokat leszámítva, nem volt tömeges éhezés a keleti blokkban. Ennek ellenére váltak fenntarthatatlanná ezek a rendszerek, úgyhogy még az sem biztos, hogy tényleg az a peremfeltétel, hogy éhezni kell, mert különben nem lehet változás. A jelek szerint vannak más faktorok is.

Krekó Az a kérdés, hogy mi ez, amiben élünk. A rendszert nagyon nehéz nekünk kívülről látni, de őszintén szólva azt se nagyon látom, hogy kívülről nagyon-nagyon okosat lehet mindig mondani. Ha azt kérdezzük, hogy ez olyan típusú rendszer-e, mint a Szovjetunió, ami egy idő után nem tud továbbélni a megváltozott geopolitikai környezetben, arra az a válaszom, hogy nem. Vagy olyan rezsim, ami egy emberhez kötődik, és ez tartaná össze? Én alapvetően inkább az utóbbira hajlok, de mások szerint ez az agyimosó gépezet, amiről eddig beszéltünk és ami intézményesen kiépült Magyarországon, olyan hatékony, jól programozott és olajozott, hogy ehhez nem kell egy ember, mert maga az infrastruktúra nagyon hatékony, szóval jól elműködik esetleg Orbán nélkül is. Én azt gondolom, hogy a rendszer alapvetően Orbánhoz kötött, és hogy ebből fakadóan, amikor egy embernek az ítélőképességétől függ az, hogy mennyire mennek jól a dolgok, és hát azt most látjuk szerintem, hogy narratívafronton, amiről beszélünk, még mindig csodálatosan jól mennek a dolgok. Még mindig 50 százalék körül, 52-53 százalék a

biztos szavazó pártválasztók között a Fidesz támogatottsága, még ha a szavazótábor volumene zsugorodott is. Ott van a gazdasági front, ahol már kevésbé mennek jól a dolgok. Két út van, az egyik az, hogy akkor narratívát kell vacsorázni és egyébként elüldözni mindenkit az országból, aki tehetne itt az ellen, hogy valami legyen. Vagy pedig korrigálni, de az erre való hajlam nincs meg. Ilyen vékony pallón rég egyensúlyozott a kormány, de komoly ellenfelek nélkül az a végső kérdés, hogy belebotlik-e a saját lábába.

Herskovits *Várjuk a hozzászólásokat.*

Csepeli György Szerintem ti cortex narratívában mozogtok, én inkább a limbikus narratívát javasolnám, az agy szerkezetére gondolok. A probléma, amit boncolgatunk, ha agymosásban gondolkodunk, akkor a limbikus rendszerről, az érzelmekről szól. Azért olyan hatékony a propaganda meg a manipuláció, mert maximálisan kiaknázza az érzelmi lehetőségeket. A magyar sajátosság a szorongás és a remény. Vannak pozitív és negatív érzelmek, és úgy látom, hogy mesterien játszanak a negatív érzésekkel. Készítettünk egy mikrovizsgálatot Miskolcon a hallgatóimmal, elképesztő mennyiségű szorongás van az emberekben, gondolom, az országban is. És az, amit nem értünk, hogy mitől van az oroszpartiság. Ez valójában háborúellenesség. Rettenetesen félnek az emberek a háborútól, és hogyha ezt meg akarjuk változtatni, akkor nyilvánvalóan valami pozitív dologgal, a reménnyel kéne előjönni, mert lenne rá kereslet, de egyelőre úgy látszik,

a reményt nem kínálja senki. Csak megjegyzem, hogy tegnap egy barátom volt egy fideszes fejtágítón, egy közismert publicista tartott előadást hatalmas sikerrel, és tulajdonképpen meghirdette a Huxit programját, tehát Magyarországnak ki kell mennie az Európai Unióból, követnie kell Nagy-Britannia példáját, és tulajdonképpen egyetlen barátunk van, Oroszország. Félő, hogy ez lesz az agymosás legújabb fejezetének vezértémája, ezt fogják nyomni orrszájba.

Csunderlik Tegyük hozzá, hogy az eddigi közvélemény-kutatások uniós átlag fölötti EU-pártiságot mutattak ki Magyarországon, tehát nagyon nehéz lenne keresztülvinni a Huxitot. Talán ezért se fogalmaznak meg egyértelműen EU-ellenes üzeneteket, hanem azt állítja a kormánypropaganda, hogy meg kell újítani az EU-t, és létre kell hozni a „nemzetek Európáját”, mindig ezt kommunikálják, erősítve az euroszeptikus hangokat. Nagyon nehéz lenne keresztülvinni a Huxitot, szerintem Orbánnak nem is érdeke, mert a magyar döntéshozás súlya Andrassy Gyula és az Osztrák–Magyar Monarchia idején sem volt ekkora, mint most az EU-ban, amikor a vétó joga lehetőséget ad az erón felüli érdekérvényesítésre. Kosuth Lajos óta nem is foglalkoztak annyit magyar politikussal, talán még Kádár Jánossal sem, mint Orbánnal, akiről a *New York Times*ban születnek publicisztikák, mondjuk, olyanok, amilyenek.

Tóta W. De ezek egyébként arról szólnak, hogy a vétó mint olyan miért nem jól működő rendszer, és

hogyan lehet azt másra lecsereálni, hogy ezek a kis szarháziak ne dugdossák a botot a küllők közé.

Csunderlik Igen, de az ország messze a valós súlyánál nagyobb szerepet tölt be jelenleg az európai vagy a világpolitikai színtéren, úgyhogy Orbánéknak sem lenne érdekük kilépni az EU-ból, ami biztosítja ezt. Másrészt meg Putyinnak is csak addig jó Orbán és Magyarország, amíg trójai falóként lehet használni az unión belül. Tehát minden szempontból hátrányos lenne a kilépés Orbánéknak, nemcsak az anyagi források elvesztése miatt, hanem mert a politikai súlyát is elveszítené az ország.

Krekó Ez nem teljesen igaz. Van egy másik sajátossága is a rendszernek, ez pedig az, hogy hatalmon kell maradni. Elképzelhető olyan konstelláció, amikor úgy érzik, hogy a hatalmon maradás az EU-struktúrákon belül sokkal nehezebb, mint azon kívül. És abban szerintem igazad van, hogy most még nagyon sokat kéne dolgozni a közvéleményen annak ellenére, hogy már tíz éve zajlik az EU-ellenes kampány.

Herskovits *88-ról 80-ra csökkent a Fidesz-hívek között.*

Krekó Én azzal nyugtatom magam, lehet, hogy wishful thinking, hogy ez megint csak a zsarolás üzengetés része: ha nem fizettek ki, akkor kilépünk az Európai Unióból. Csak az a baj, hogy a Brexit kapcsán is azt láttuk, hogy aki elkezd játszani a tűzzel – lásd Cameron, legyünk államférfiak, tartsunk népszavazást az uniós tagságról, úgyis bent ma-

radunk –, abból baj lehet. Tehát én nem vagyok abban száz százalékgig biztos, hogy azért azt nem lehet elérni, hogy a Fidesz-szavazók nagy része szembeforduljon az Európai Unióval és valahogy az ellenzéki szavazók meg elbizonytalanodjanak ebben a kérdésben.

Tóta W. Én nem tartanék ettől egyáltalán, sőt, még azt sem gondolom, hogy ez az uniónak címzett zsarolás lenne. Ez egy belpiacos hiszti. Arra való, hogy lehessen tárogatózni arról, hogy ki kéne innen lépni; akár egy borzasztó házasságban, hogy én most mindjárt összecsomagolok, és már a kilincsre teszem a kezemet, de aztán mégis visszafordítok, mert odakint hideg van, és amúgy se tudok hová menni. Van egy közönség, amelyik ebbe szívesen beleéli magát, ezért aztán úgy bólogatnak, akár egy metálkoncerten, hogy hú, igen, ki kell lépni, aztán skype-olnak a gyerekekkel, aki Németországban dolgozik, és aki nek nagyon nehéz lenne, hogyha kilépni, vagy legalábbis jóval nehezebb. De a másik meg az, hogy akinek van rálátása vagy ismerőse itt, mondjuk, Győrben vagy környékén, az tudja, hogy ha onnan az Audi egyszer elmegy, márpedig nem feltétlenül akar az uniós határon kívül termelni, akkor nem csak Győr-Moson-Sopron megye, hanem még a környezete, a környező megyék is gyakorlatilag a lefolyóban fognak eltűnni, mert ott mindenki az Audival valamiféle függőségben dolgozik, az orvos is. Nincs olyan család, amelyik ne lenne érintett, és ez csak egy a hatalmas cégek sorában. Tehát ezek nélkül nem az a kérdés, hogy mekkora az uniópártiság, hanem hogy utána hogyan kezelnék a következményeket.

P. Szűcs Engem a legjobban az érdekelt, hogy mi történik az agy mosás után. Agymosott és agy mosott között ugyanis különbség van. Van, aki egészen addig, ameddig a Reichstagra nem tűzték ki a vörös zászlót, agy mosott állapotban volt, de volt, aki különböző és korábbi időszakokban eszmélt csak föl. Más az az agy mosott, aki félelemből vagy egyéb szempontokból hagyja magát manipulálni, és más az, aki mélyen hisz. A vakhit határozza meg az agy mosást. Van bennem egy bájos kép, talán csak az én korosztályom emlékszik rá, de lehet, hogy a fiatalabbak is látták a *Macskafogó* animációs film végét, amikor a gonosz macskákat a kutya megeszi, és mind csodálatos vegetáriánus macskákká válnak. Ez a posztagy mosás. Mi történik, amikor az agy mosás véget ér?

Csunderlik Az egyik kedvenccemet idézem, Gratz Gusztáv írta *A dualizmus kora* című 1934-es művében, hogy az ember nagyon könnyen teszi elvvé és elhatározássá azt, ami voltaképpen csak érdeke. A nyugatnémetek esetén is az történt, hogy amint már nem a nemzetiszocialista rendszerben éltek, hanem egy nyugatos demokrata rendszerben, jobban megérte nekik inkább nyugatos demokratának tűnni. Szóval azzal nyugtatom magam, ahogy a történelemben számos átöltözést láthatunk, elég, ha csak *A tizedes meg a többiekre* utalok, amelyben mi, magyarok, mindig csak átöltözünk. Továbbra is vannak kétségeim azzal kapcsolatban, hogy a társadalom mekkora hányada tette ténylegesen magáévá a propagandát, és mi csupán csak a mimikri. Fölhívnám még a figyelmet valamire: vidéken, a ki-

sebb településeken nincsen két elit, csak egy. 1918–19-ben, a Tanácsköztársaság falusi direktóriumaiába is kik kerültek be? A kommunista direktóriumokba is bevették a lelkészt meg a helyi tanítót, merthogy nem lehetett őket lecsereálni másra. Vidéken ugyanazok az emberek szokták a váltásokat végignyomni, a vidéki elit rendre alkalmazkodott a modern magyar történelemben. A vidéki kistelepülések polgármesterei valóban úgy gondolják, hogy Wass Albert a legjobb magyar író? Lehet, hogy tíz éve is másképpen gondolták, és tíz év múlva is másképpen fogják gondolni. Valószínűleg egyszerűen tudják, hogyha támogatásért folyamodnak, akkor kapnak pénzt a központból, ha Wass Albert-szobrot akarnak állítani, vagy éppen Trianon- emlékművet. Erre adnak pénzt, miközben se a pénzosztóknak, se a pályázóknak valószínűleg nincs víziójuk se Trianonról, se tudásuk Wass Albertről. Csak tudják, hogy ezek a kifejezések és nevek jelszókként működnek.

Krekó Philip Converse amerikai társadalomkutató '64-ben eléggé pesszimista kicsengéssel cikket írt a közvélemény működéséről. Azt ecsetelte, hogy milyen magas a demokráciákban azok aránya, akik a legutóbb hallott információk alapján alkotnak véleményt. „Nature of the Timesnak” nevezte ezt a csoportot (az idők szele), amit hallok éppen a tévében, elhiszem. Szerintem megvan ez a nagy csoport Magyarországon is, akiket „véleménynélkülieknek” is hívnak. E csoport tagja azt fogja visszhangozni, amit a legtöbben hallanak, és ha megnézünk ma egy választást szociológiailag – mondom úgy, hogy

én is lakótelepen nőttem föl –, azt látjuk, hogy a lakótelepek lakosságának gondolkodását hogyan sikerült tradicionális baloldaliból átfordítani jobboldaliba. Azokat a választói csoportokat meg a kevésbé tehetőseket tudták átforgatni, amelyek esetében nem volt erős, mély meggyőződés. Nekem az az elméletem, hogy a magyar társadalom alapvetően anomikus, tehát nincsenek erős értékorientációi. Arra sincs pozitív definíciónk, hogy mi a magyar. Csak arra, negatívan, hogy mi nem az. Nincsenek egyértelmű értékelkötelezettségek. Az egyik kutatás ezt mutatja ki a magyar értékrendszeréről, a másik azt. Képlékeny massa. És aki ezt a masszát meg tudja ragadni és valamivé formálni, azé lesz. 2006 környékén az egész ország reformlázban égett a megszorítások bejelentése előtt. A tévé azt harsogta, hogy milyen jók a reformok, és a közvélemény-kutatásokban sokkal toleránsabb volt a magyar társadalom. Ezt a képlékenységet elvben jóra is fel lehetne használni.

Tóta W. Csak kelleni fog egy ilyen nagyon jóindulatú diktatúra... Jóindulatú propagandaplakátokkal fogja telerakni az országot. Idézetek lesznek rajtuk...

Várad Júlia Engem folyamatosan ez foglalkoztat: milyen elképesztően agymosható magyar nép tagjai vagyunk. Mindent elhisznek és mindenre hajlandók és mindent bevesznek. Hogy lehet ennyire könnyen átfordítani a tényekből, a valóságból a hazugságba az emberek hitét? Egyszerűen nem tudok rájönni, hogy vajon Magyarországon miből származik, mi magyarzza

meg, hogy éppen ebben az országban, amelyik geopolitikailag ennyire kitett helyzetben van, mi indokolja, hogy ilyen minőségű társadalom a magyar, amellyel ezt meg lehet csinálni? Ezt egyébként külföldiek is sokan kérdezik tőlem, és nem tudok rá válaszolni.

Hann Endre De miért gondolná bárki, hogy ez olyan speciális?

Várad Mondj másik ilyen!

Hann Hát én megemlítek egy másik kis országot, az Egyesült Államokat. Nagyon sok különbség van még mindig, mert ott nem sikerült a sajtót ennyire legyalulni. Mondjuk, ha Trump kapott volna még négy évet, lehet, hogy előbbre haladt volna abban, hogy a médiát is sokkal szorosabb kontroll alá vonja. De amúgy egy csomó dologban alig különbözik Magyarországtól.

Várad Ezt nem hiszem el.

Hann Hány demokráciában alakul ki ugyanilyen vagy hasonló megsztottság, hogy fifti-fifti. Kevésen múlik a győzelem. Az egyik oldal nagyjából ugyanazokat a narratívákat nyomja, mint amire a magyar közönség is vevő. Tehát én nem érzem a mi helyzetünket annyira különlegesnek. Azonkívül, hogy van egy karizmatikus vezetőnk, Orbán Viktor, aki nagyon tudatosan, nagyon korán, tervezett módon fölépítette, hogy a médiát gleichschaltolja. Ez a mai demokratikus rendszerekben, azt hiszem, példátlan. De nem véletlenül történt, tudatos volt. A másik, amit szerettem volna mondani, hogy a nincstelenség, a legisko-

látatlanabb, legszegényebb rétegek körében a legnagyobb a kormánypárti támogatás. De Orbánékat nemcsak a szegények támogatják. Az ő esetükben nem agyomosásról van szó. Ők a feudálisztikus viszonyokban megmaradt közönség, amelyik a kormányban látja az életben maradását. Engem a kutatásban az lepett meg leginkább, hogy korreláció volt a kistelepüléseken a közmunkával foglalkoztatottak aránya és a Fidesz-szavazat között. Ez csodálatos. De mondom, nem az ő agyomosottságuk az érdekes, hanem a középosztályé. Nekem is számos személyes élményem van, körülbelül olyasmi, amit itt valaki mondott: meg se akarják a tényeket hallani. Van olyan közeli ismerősöm, ritkán beszélgetünk, inkább kerüljük, nagyon konzervatív, nagyon katolikus és nagyon kommunistaellenes. Egyszer kivételesen vitába keveredtünk korrupció témában. És amikor mondom neki, hogy Mészáros Lőrinc, azt felelte, ha ő ezt a nevet meghallja, azonnal kikapcsolja a készüléket. Van egy önvédelmi mechanizmusa, miszerint ő azt már meg sem akarja hallani.

Sziklai János Milyen képet próbál sulykolni Orbán Viktor, milyen a magyar? Többször említette az agyafúrtságot. Egy másik dolgot is állandóan sulykolnak kimondatlanul, ami annak idején a nyilasok narratívája volt, próbálják állandóan hangsúlyozni, hogy mi ugyan nagyon furfangos nemzet vagyunk, de mindenki ellenünk van. Ezt a nyilasok azzal fejezték ki, hogy egyedül vagyunk. Volt ilyen című lapjuk is. Orbáné is erre játszanak rá. Állan-

dóan sulykolják, hogy mi annyira pozitívak vagyunk, különösen én, mármint Orbán Viktor, és ehhez képest senki nem akarja azt, amit én, illetve mi akarnánk, és emiatt bennünket mindenki támad, természetesen leginkább az EU vaskalapos hivatalnokai, és a magyar néplélek erre nagyon fogékony. Az emberek szeretik nem beismerni a hibáikat, mindig mindenért mások a hibásak, és ebbe a gondolkodásba nagyon jól belefér az, hogy mi egyedül vagyunk, és mások vittek rossz utakra bennünket.

Krekó Hallhattuk egy sajtótájékoztatón, hogy mekkora hatalmas nagy győzelmeket arattunk megint Brüsszelben. De azért egy fél mondat elhangzott, hogy az uniós támogatások veszélybe kerültek, ám ezzel kapcsolatban a kormánynak semmi felelőssége nincs, a baloldalnak van, a baloldal a felelős. Az összeesküvés-elméletek egyrészt a beavatott tudás érzését keltik, másrészt a paranoiának groteszk módon önbizalomerosztó hatása is van. Az egyéni szintű paranoia is arról szól, hogy bár szörnyű dolog, hogy mindenki engem figyel, - de hát azért figyel mindenki engem, mert annyira fontos vagyok! Ez kollektív szinten is működik: mi annyira fontosak vagyunk, hogy az egész világ ellenünk áskálódik.

P. Szűcs Ezt a csokrot az agyomosással kapcsolatos esettanulmányokkal, esetcikkekkel, egészítjük ki. Köszönöm szépen az érdeklődést és a beszélgetést, és minden kedves olvasónknak boldog új esztendőt kívánok!